

Slovenské mestá, ich hodnoty a Zoznam svetového dedičstva

Dvořáková, V., Vodrážka, P.: Slovak Towns, their Values and The World Heritage List. *Životné prostredie*, 2014, 48, 1, p. 20 – 24.

Article is focused on delicate question of future possible inscription of historical Slovak towns to the World Heritage List. Based on analysis of the heritage preservation concept in Slovakia compared to concept of World Heritage (UNESCO), authors state which Slovak historical towns protected mostly as historic reserves have been already inscribed in the World Heritage List in regard to their outstanding universal value. They indicate those criteria, which are mostly used by evaluation of the urban structures and especially accent the importance of the Global strategy, approved by World Heritage Committee in 1994 to enable the balanced representation all the global regions as well as all the cultural and natural values to the World Heritage List. Inter alia mentioned document clearly disqualified the traditional European and Christian concept of heritage values. Increasing application of the Global strategy in new nominations evaluation process there is illustrated by latest decision of the World Heritage Committee in Phnom Penh in 2013. From this point of view there are still some possible future nominations of Slovakia, based not only on actual Tentative List, but also on evaluation of 20th century urban concepts. Nevertheless these reflections are only contribution to the future discussion on this issue.

Key words: World Heritage List, protected historic reserve, protected historic zone, historic towns

Pred dvadsiatimi rokmi sa do Zoznamu svetového dedičstva (Zoznam) zapísali prvé tri slovenské lokality predstavujúce kultúrne dedičstvo. Dnes má Slovensko v tomto Zozname zapísaných spolu sedem lokalít, dve prírodné a päť kultúrnych. Po prvotnom nadšení sme sa počas uplynulého obdobia stretávali s viacerými snahami presadiť do tohto prestížneho Zoznamu ďalšie a ďalšie návrhy, pričom tieto neraz vychádzali z mylnej predstavy, že do neho možno zaradiť aj akési rarity či miestne superlatívy. Ako sa javí súčasný prístup k ochrane hodnôt prostredníctvom tohto uznávaného Zoznamu i ako vnímame otázku prípadných možností nových zápisov s dôrazom na bezpochyby najhodnotnejšiu súčasť nášho kultúrneho dedičstva, ktorými sú historické jadrá miest?

Porovnanie ochrany v podmienkach Slovenska s konceptom svetového dedičstva

Keď porovnáваме koncept ochrany svetového dedičstva, ktoré sa skladá z kultúrnych, prírodných a kombinovaných zložiek s ochranou pamiatkového fondu či ochranou prírody, pochopiteľne, narazíme na rozdielne prístupy ich hodnotenia. Predovšetkým obe súčasť ochrany, na úrovni svetového dedičstva prepájané, sa u nás riešia separátne a v snahe zamerať sa na predmet nášho skúmania, ktorým sú mestá, sa aj budeme ďalej zaoberať len problematikou ochrany kultúrneho dedičstva a pamiatkového fondu. Zatiaľ čo v domácom prostredí sa ochrana pamiatkového fondu prirodzene zameriava na množinu tých historických lokalít a objektov, ktoré spĺňajú požiadavky a kritériá stanovené v danej dobe podľa zákona NR

SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, cieľom vytvorenia Zoznamu v zmysle Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva (Dohovor) podľa oznámenia Federálneho ministerstva zahraničných vecí č. 159/1991 Zb. je zahrnúť do neho najvýznamnejších predstaviteľov jednotlivých typov pamiatok dôležitých z globálneho hľadiska pre celé ľudstvo. Tie návrhy lokalít, ktoré sú pri posudzovaní vyhodnotené ako nositelia výnimočnej svetovej hodnoty (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, články 54 – 58; <http://whc.unesco.org/>; <http://whc.unesco.org/en/guidelines>) sa stávajú súčasťou Zoznamu. Podľa zámerov Medzivládneho výboru na ochranu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva (Výbor) by mali čo najlepšie (a podľa možnosti rovnomerne) reprezentovať svetové kultúrne a prírodné dedičstvo na jednotlivých kontinentoch (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, články 54 – 58). Tento koncept dokonca v oblasti ochrany prírody má za cieľ zapísať do Zoznamu len jedného najlepšieho predstaviteľa svojho druhu. V tomto zámere sa Zoznam odlišuje od našej domácej koncepcie, kde je cieľom síce tiež chrániť prostredníctvom zápisu do *Ústredného zoznamu pamiatkového fondu*, ktorý vedie a spravuje Pamiatkový úrad SR, len výber z celého nášho kultúrneho dedičstva, ale ochrana sa nesústreďuje výlučne na jediného, najlepšieho predstaviteľa, keďže ochrana jednej veci, ktorá bola zapísaná skôr, nevyklučuje zápis veci porovnateľných hodnôt a kvalít.

V slovenskom pamiatkovom zákone je pre zahrnutie objektov do *Ústredného zoznamu pamiatkového fondu* dôležité, aby jeho súčasť boli nositeľom pamiatkovej

Obr. 1. Dominanty historického jadra Banskej Štiavnice – veže Starého zámku, radnice a kostola sv. Kataríny (2010). Foto: Peter Vodrážka

Obr. 2. Historické centrum Bardejova bolo zapísané do Zoznamu svetového dedičstva v roku 2000 (2013). Foto: Peter Vodrážka

architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. Stanovené je široké spektrum hodnôt, ktoré sú dôvodom vyhlásenia ochrany. Súčasťou Ústredného zoznamu pamiatkového fondu sú, popri registroch s národnými kultúrnymi pamiatkami, aj dva registre obsahujúce údaje o pamiatkových rezerváciách a pamiatkových zónach. Najlepšie zachované štruktúry s minimálnymi novodobými zásahmi predstavujú pamiatkové rezervácie, ktorých je vyhlásených na území Slovenska doposiaľ 28. Pamiatkové zóny, vyhlasované od roku 1989, predstavujú spravidla chránené štruktúry s menšou hustotou národných kultúrnych pamiatok (do roku 2002 podľa definície dnes už neplatného zákona SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti), resp. s menej hodnotnou zástavbou. Ich počet nie je doposiaľ ustálený, už v priebehu 90. rokov 20. storočia došlo k rušeniu vyhlásenej pamiatkovej ochrany a v súčasnosti ešte stále prebiehajú procesy vyplývajúce z revízie, uskutočnenej v rokoch 2004 – 2005. Aktuálne je na Slovensku evidovaných 83 pamiatkových zón mestského, vidieckeho i špeciálneho typu.

Chránené mestá v Zozname svetového dedičstva

Zo zdanlivo veľkého množstva chránených území prešli cez národné procesy spracovania návrhov a následného vyhodnocovania splňania kritérií a požiadaviek na zabezpečenie a fungujúcu ochranu už začiatkom 90. rokov 20. storočia niektoré chránené historické centrá. Do prvých návrhov Zoznamu boli zahrnuté štyri pamiatkovo chránené územia: (1) pamiatková rezervácia Banská Štiavnica – do návrhu Zoznamu uvedená ako *Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia* (obr. 1); (2)

hodnoty. Túto zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu definuje ako súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických,

pamiatková rezervácia Spišská Kapitula a (3) pamiatková zóna mestského typu Spišské Podhradie – v návrhu spoločne ako *Spišský hrad a pamiatky okolia*; (4) pamiat-

Tab. 1. Lokality zo Slovenska zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva

Názov lokality zapísanej do Zoznamu	Rok a miesto zapísania do Zoznamu	Typ pamiatky podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu
Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia	1993, Cartagena, Kolumbia	Banská Štiavnica – pamiatková rezervácia, Štiavnické Bane – pamiatková rezervácia, Hodruša Hámre – pamiatková zóna
Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia	1993, Cartagena, Kolumbia	Spišská Kapitula – pamiatková rezervácia, Spišské Podhradie – pamiatková zóna
	rozšírenie 2009, Sevilla, Španielsko	Levoča – pamiatková rezervácia
Pamiatková rezervácia Vlkolínec	1993, Cartagena, Kolumbia	Vlkolínec – pamiatková rezervácia
Historické jadro mesta Bardejov	2000, Cairns, Austrália	Bardejov – pamiatková rezervácia
Drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka	2008, Quebec, Kanada	8 chrámov: Hervartov, Boružal, Leštiny, Tvrdošín, Hronsek, Ruská Bystrá, Kežmarok, Ladomírová (len jeden z nich sa nachádza v pamiatkovej rezervácii – Kežmarok)

ková rezervácia Vlkolínec – v návrhu ako *Vlkolínec*. Až po zapísaní do Zoznamu v decembri 1993 sa počet pamiatkovo chránených území v týchto lokalitách rozrástol o novovyhlásenú pamiatkovú rezerváciu s prevahou technických pamiatok Štiavnické Bane (v roku 1994) a pamiatkovú zónu vidieckeho typu Hodruša-Hámre (v roku 1988). Počet slovenských miest v Zozname úspešne doplnil v roku 2000 *Bardejov* (obr. 2) a pri rozšírení pôvodného návrhu Spišského hradu v roku 2009 aj Levoča, ktorej prijatie viedlo k zmene názvu lokality v Zozname na *Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia*. Situovaním dreveného artikulárneho kostola v pamiatkovej rezervácii Kežmarok sa vďaka zápisu drevených chrámov v roku 2008 ocitla na Zozname dokonca aj pamiatková rezervácia Kežmarok, aj keď nie je posudzovaná ako mesto (tab. 1).

Je dôležité tiež zdôrazniť, že uznanie výnimočnej svetovej hodnoty lokality podľa niektorého zo šiestich kultúrnych kritérií (Dvořáková, 2009) sa navyše musí spájať s podmienkami dostatočnej integrity, čiže celistvosti a autenticity. Podmienkou, ktorú nemožno obísť, je i zaručenie zodpovedajúcej ochrany a adekvátneho systému spravovania lokality, dlhodobo garantujúceho jej zachovanie. Jednotlivé kritériá sú formulované veľmi široko a všeobecne, aby umožnili zápisy možných hodnotných vecí reprezentujúcich najrôznejšie kultúry na celej Zemi.

Hodnotenie miest z hľadiska kritérií uplatňovaných pri svetovom dedičstve

Pri analýze lokalít na Zozname môžeme konštatovať, že z kultúrnych kritérií sa na posudzovanie urbanistických štruktúr z desiatich kritérií najviac využívajú kritériá II. – V. (Dvořáková, 2013):

II. predstavuje významnú výmenu ľudských hodnôt pri vývoji architektúry alebo technológie, monumentálnom umení, stavbe miest alebo tvorbe krajiny presahujúcu veky alebo pokrývajúcu určitú kultúrnu oblasť sveta;

III. predstavuje jedinečné alebo prinajmenšom výnimočné svedectvo kultúrnej tradície alebo civilizácie, ktorá žije alebo už zanikla;

IV. je výnimočným príkladom typu budovy, architektonického alebo technologického súboru alebo krajiny, ktorý ilustruje významné stupne v histórii ľudstva;

V. je výnimočným príkladom tradičného osídlenia, využívania pôdy alebo mora, predstavujúcim určitú kultúru alebo vzájomné spolupôsobenie človeka a prírody, ktoré sa stalo zraniteľné pôsobením nezvratných zmien.

Tieto kritériá sa uplatňujú v rôznych kontextoch (Dvořáková, 2013):

Kritérium II.

V rámci tohto kritéria sú zaradované také lokality, ktoré predstavujú významné vzájomné súvislosti, vplyvy na kontinenty, niekedy i značne vzdialených lokalít. Z najnovšie zapísaných lokalít sú v rámci tohto kritéria zaradené ako spoločná lokalita s identickými znakmi španielsky Almadén a slovinská Idrija. Obe predstavujú banické mestá, spojené s ťažbou ortute – v Španielsku v období antiky a v Slovinsku na konci stredoveku. Boli vyhodnotené ako stáročný doklad medzikontinentálneho obchodu s ortuťou. Predstavujú dve najväčšie ortuťové bane na svete, fungujúce až do nedávnej doby. Rovnaké kritérium prisúdil Výbor v roku 2013 i jedinej, vlani zapísanej európskej lokalite s charakterom stredovekého mesta, portugalskej univerzite v Coimbre – Alta a Sofia, ktorá má však až transatlantický kultúrny význam vzhľadom k vplyvu na portugalsky hovoriace zámořie.

Kritérium III.

Pod týmto kritériom sú zapísané i dve slovenské lokality: *Drevené chrámy v slovenskej časti Karpát* a *Bardejov*. Obe tieto lokality sa spájajú, okrem iných hodnôt, aj so silnými náboženskými tradíciami. Práve spomínaná skutočnosť bola v rámci vyhodnotení uznaná ako naplnenie tohto kritéria.

Obr. 3. Pohľad na Dóm svätej Alžbety v Košiciach z Hlavného námestia (2013). Foto: Viera Dvořáková

Kritérium IV.

Pod toto kritérium spadajú prakticky všetky doposiaľ zapísané slovenské lokality kultúrneho dedičstva, keďže vo všetkých sa nachádzajú výnimočné príklady tradičného osídlenia, ktoré predstavujú významné stupne v našej i svetovej histórii.

Kritérium V.

Hoci práve toto kritérium je priamo spojené s urbanistickými hodnotami prostredia, bolo priznané z našich lokalít len Banskej Štiavnici, a to vďaka spolupôsobeniu kultúrnej a prírodnej zložky lokality, predovšetkým v dôsledku zániku banskej činnosti a jej prekrytiu prírodnými zložkami. Zachované formy osídlenia ostatných našich miest v Zozname podľa komparácií z celosvetového hľadiska nepredstavujú výnimočný príklad tradičného osídlenia, aj keď pod vplyvom zmien, ktoré nastali v priebehu času v spoločnosti, sú ich hodnoty ohrozené.

Aktuálne požiadavky Medzivládneho výboru na ochranu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva

Banská Štiavnica bola zahrnutá do Zoznamu na základe kritérií IV. a V., pričom sa prihliadalo pri jej zápise na osobitnú úlohu Banskej Štiavnice ako centra technického vzdelávania od 2. polovice 18. storočia. Spája sa s ňou pôsobenie mnohých vynikajúcich inžinierov a vedcov. Staré stredoveké centrum ťažby vyrástlo na mesto s renesančnými palácami, kostolmi, elegantným námestím a fortifikáciami. Mestské centrum sa prelieva do okolitej krajiny, ktorá obsahuje živé pamiatky po baníckych a haviarskych aktivitách v minulosti.

Bardejov napĺňa kritériá III. a IV. a podľa hodnotenia prijatého Výborom, je opevneným mestom s výnimočne dobrými dokladmi ekonomickej a sociálnej štruktúry obchodných miest v stredovekej strednej Európe. Jeho pôdorys, budovy a opevnenie ilustrujú mestskú štruktúru, ktorá sa rozvinula v strednej Európe v stredoveku na významných miestach pozdĺž vtedajších veľkých obchodných ciest. Levoču a s touto nomináciou súvisiacu Spišskú Kapitulú a Spišské Podhradie, ktoré napĺňajú podľa Výboru kritérium IV., vnímajú ako výnimočný príklad pozoruhodne dobre zachovanej a autentickej skupiny budov, ktorá je charakteristická pre stredoveké osídlenie východnej Európy s vojenskými, politickými, religióznymi, obchodnými a kultúrnymi funkciami. Je však potrebné zdôrazniť, že Levoča bola prijatá do Zoznamu ako rozšírenie pôvodnej lokality a je vyso-

ko pravdepodobné, že ako samotná nominácia by neuspela, napriek významu a zachovaniu jej pamiatkového fondu v našich podmienkach.

Nedávno prijaté závery 37. rokovania Výboru v kambodžskom Phnom Penh v dňoch 16. – 27. júna 2013 vedú k úvahám, naznačujúcim neúspech ďalších priamych nominácií európskych miest, čo ostatne uvádzala už Globálna stratégia, ktorú prijal Výbor v roku 1994 (<http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>). Jej cieľom bolo, okrem iného, zamerať sa na lepšie reprezentovanie celého spektra celosvetových pokladov, ktoré predstavujú kultúrne a prírodné dedičstvo. Pôvodne chápaný úzky priamočiary pohľad na dedičstvo sa posunul pri vnímaní jeho hodnôt a je snahou pri jednotlivých hodnotných lokalitách rozpoznať a chrániť tie, ktoré zároveň predstavujú vynikajúce príklady ľudského súžitia s územím, ako aj vzájomnej ľudskej interakcie, kultúrneho spolužitia, spirituality a tvorivého vyjadrenia. Práve Globálna stratégia dôrazne poukázala na to, že Európa, historické mestá a cirkevné pamiatky, kresťanstvo, historické obdobia či „elitárska“ architektúra boli zastúpené na Zozname v neprospech všetkých živých a najmä tradičných prejavov kultúry. Členské štáty Dohovoru si uvedomili toto smerovanie, ktorého výsledkom bolo opätovné presadzovanie zápisov lokalít rovnakého charakteru a tak v ostatnom období štáty upúšťajú od ťažko presaditeľných nominácií. Medzi úspešnými nomináciami rezonuje nielen aspekt prepojenia kultúrneho dedičstva s prírodným prostredím, prejavujúci sa v narastajúcom počte nominácií v kategórii kultúrnej krajiny, ale i dôkazy o existencii dlhodobých tradícií.

Aj to môžu byť dôvody, prečo práve v Phnom Penhe neuspel napr. Luxemburg s návrhom stredovekého mes-

ta a zámku Vianden, ktoré Výbor zamietol. Turecko svoj návrh historického mesta Alanya na antických a starších základoch radšej samotné stiahlo, podobne si počínalo Chorvátsko pri návrhu Zadaru.

Sú možné perspektívy zápisov ďalších slovenských miest?

Zoznam vytipovaných lokalít bol dňa 12. júna 2002 Slovenskou republikou zaslaný Centru svetového dedičstva UNESCO. Tento Zoznam vzal na svojom 26. zasadnutí na vedomie Výbor. Ešte stále obsahuje sedem lokalít kultúrneho dedičstva, zatiaľ oficiálne neprerokovaných. Medzi nimi figuruje i nespracovaný projekt pod názvom *Koncept šošovkovitého historického jadra mesta Košice* (obr. 3). Zaradenie tohto projektu do predbežného Zoznamu v roku 2002 sa opieralo o fenomén šošovkovitých námestí mnohých stredovekých miest vo východnej časti Slovenska. Toto urbanistické špecifikum by mohlo znamenať isté dobré východisko na spracovanie úspešného projektu, ostáva však viacero nezodpovedaných otázok. Okrem stále väčšej nevôle zaraďovať do Zoznamu ďalšie stredoveké európske centrá k nim patrí tiež potreba vypracovania precíznej globálnej komparatívnej analýzy tohto fenoménu, z ktorej by malo vyplynúť, že náš návrh je jeho najlepším predstaviteľom. Je zrejme, že iné historické jadrá slovenských miest pri aplikovaní európskeho konceptu chápania hodnôt kultúrneho dedičstva nemajú šancu byť zapísané do neho ako samostatné položky.

K doposiaľ nie úplne pokrytým oblastiam kultúrneho dedičstva možno ešte stále radiť reprezentantov architektúry 20. storočia a industriálne dedičstvo. Je možné, že práve zahraničnými odborníkmi obdivované dve naše lokality, Partizánske a Svit, vybudované vo funkcionalistickom duchu a v tesnom kontakte s industriálom, by sa mohli uchádzať o zápis. Tu je však otáznikov ešte viac než v prípade nominácie Košíc, keďže doposiaľ sa nepodarilo realizovať oficiálnu ochranu žiadneho z týchto miest, a to napriek snahe ešte v 90. rokoch 20. storočia. Vývoj medzitým v oboch mestách priniesol zásahy do ich autenticity i integrity, ktoré by zámer zápisu do Zoznamu skôr znemožnili. Ostatne, ani obnovená snaha o vyhlásenie pamiatkovej zóny v Partizánskom nakoniec nevedla k jednoznačnému a kladnému postojú mesta a tak sa ochrana nere realizovala.

Tiež sa dosiaľ na Slovensku nediskutovalo z tohto hľadiska o odkaze obdobia 50. rokov 20. storočia. To vo výstavbe miest nesie črty formálnej znakovosti, ktorá čerpala z výrazových prostriedkov minulých období a vyústila do monumentálne pochopenej architektúry a urbanizmu. Napriek množstvu výhrad, ktoré máme proti formálnej znakovosti tohto obdobia, môžeme v tvorbe badať množstvo pozitív, ktoré súvisia s úsilím o vytvorenie optimálneho humánneho prostredia na úrovni požiadaviek doby. Najzaujímavejšiu, aj keď nie do dôsledku realizovanú koncepciu predstavuje výstavba Novej

Dubnice (architekt J. Kroha), ktorá sa mala stať vzorom pre socialistickú výstavbu u nás. Práve tu možno sledovať snahu o vytváranie blokov, vnútroblokov, hlavnej a vedľajších osí vyúsťujúcich do dominant, využívanie osovosti, symetrie a ďalších kompozičných prvkov, ktoré majú pôvod v minulých obdobiach a v pokuse o ich aplikovanie na súdobý urbanistický súbor. Právom môžeme za najvydarenejšiu realizáciu tohto obdobia považovať sídlisko Nitra-Predmostie podľa návrhu architekta M. M. Scheera (Vodrážka, 2001). Kladom je tu pochopenie mierky, zakomponovanie obytného útvaru do organizmu mesta. Práve táto realizácia je dokladom toho, že nie formálne zvládnutie obytného súboru, ale pochopenie zákonitostí väzby obytného súboru na pôvodné historické mesto s jeho prirodzeným rozvojom v smere hlavných rozvojových osí by mali byť dominantnými faktormi urbanistickej tvorby. Avšak v zmysle spomínaných téz určite najvýznamnejších predstaviteľov týchto trendov musíme hľadať mimo územia Slovenska.

* * *

Hoci od počiatkov formulovania Dohovoru boli jeho zábery smerované na prepojenie problematiky kultúrneho a prírodného dedičstva, až od začiatku 90. rokov 20. storočia sa toto prepojenie pretavilo do definovania pojmu kultúrnej krajiny a jeho výsledkom bolo otvorenie možnosti zápisu do Zoznamu aj tohto, predtým nedefinovaného, fenoménu. Práve tento moment by bol i v budúcnosti rozhodujúci pri skúmaní potenciálu slovenských lokalít, ktoré by mohli byť zapísané do Zoznamu. Ostáva však množstvo hodnotných území a miest, ktoré do žiadneho iného, než domáceho Ústredného zoznamu pamiatkového fondu nebudú nikdy zapísané. Napriek tomu si zaslúžia rešpektovanie, pozornosť a chápanie obyvateľstvo, ktoré bude schopné i bez asistencie zo zahraničia odovzdávať štafetu kultúrneho dedičstva nasledujúcim generáciám bez poškodení a devastácií.

Literatúra

- Dvořáková, V.: Svetové kultúrne dedičstvo UNESCO. Bratislava: Dajama, 2009, 128 s.
Dvořáková, V.: Hodnotenie historických urbanistických štruktúr vo svetle kritérií pre návrhy na zápis do Zoznamu svetového dedičstva. Dizertačná práca. Bratislava: FA STU, 2013, 124 s. (<http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>)
Vodrážka, P.: Dejiny stavby miest. Bratislava: Vydavateľstvo Meritum, 2001, 165 s.

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD., vieradv@centrum.cz
Bratislava

Prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD., vodrazka@fa.stuba.sk
Fakulta architektúry Slovenskej technickej univerzity
Ústavu dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok,
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava